

ISSN2464-0344

Res novae

Revija za celovito znanost
Journal for Integrated Science

Jernej Šček

AMOR MUNDI. FRAGMENTI POLITIČNOSTI V SOMRAKU ČLOVEČNOSTI

Luka Martin Tomažič

SVOBODA, PRAVO IN TEMELJNE VREDNOTE

Jože Ruparčič

VERSKA SVOBODA, PRAVIČNOST, ETIKA IN PRAVO

Robert Devetak

ŽENSKO DOBRODELNO DELOVANJE V 19. STOLETJU:
PRIMER GORIŠKEGA GOSPEJNEGA DRUŠTVA V PODPORO REVEŽEM

*Hristina Runcheva Tasev/Aneta Stojanovska-Stefanova/
Leposava Ognjanoska*

LEGAL AND JUDICIAL SYSTEM TRANSFORMATION
IN TRANSITION ECONOMY: THE MACEDONIAN CASE

Lovro Šturm/Blaž Ivanc/Andrej Naglič

PRISPEVEK K BIBLIOGRAFIJI ZA DRŽAVNO CERKVENO PRAVO

Fakulteta za pravo in poslovne vede, Katoliški inštitut
Faculty of Law and Business Studies, Catholic Institute

LETNIK 7 • 2022 • ŠTEVILKA 1

Res novae

Res novae: revija za celovito znanost

Izdajatelj in založnik:

Fakulteta za pravo in poslovne vede, Katoliški inštitut

Naslov uredništva:

Res novae, Krekov trg 1, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik:

Andrej Naglič

Glavni urednik:

Simon Malmenvall

Spletni naslov:

<http://www.katoliski-institut.si/sl/raziskovanje/res-novae>

E-pošta:

simon.malmenvall@kat-inst.si

Uredniški odbor:

Matic Batič (Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, Slovenija), Philip Booth (Institute of Economic Affairs, London, Velika Britanija), Andres Fink (Pontificia Universidad Católica Argentina, Facultad de Ciencias Sociales, Buenos Aires, Argentina), Aleksandra Kostić Tmušić (Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica, Srbija/Kosovo), Aleksej Martinjuk (Respublikanski inštitut višje šole, Minsk, Belorusija), José Ignacio Murillo (Universidad de Navarra, Instituto Cultura y Sociedad, Pamplona, Španija), Aniko Noemi Turi (Katoliški inštitut, Fakulteta za pravo in poslovne vede, Ljubljana, Slovenija), Mitja Steinbacher (Katoliški inštitut, Fakulteta za pravo in poslovne vede, Ljubljana, Slovenija), Anton Stres (Katoliški inštitut, Fakulteta za pravo in poslovne vede, Ljubljana, Slovenija), Zoran Vaupot (Katoliški inštitut, Fakulteta za pravo in poslovne vede, Ljubljana, Slovenija).

Leto izida: 2022

Tisk:

Primitus d. o. o., Ljubljana

Oblikovanje in prelom:

Breda Sturm

Naklada:

200 izvodov

Letna naročnina:

28€ (Slovenija), 40€ (Evropa), 57\$ (ostalo navadno),

66\$ (ostalo prednostno)

ISSN (tiskana verzija): 2464-0344

ISSN (elektronska verzija): 2464-0352

Res novae

Revija za celovito znanost
Journal for Integrated Science

SPIRITUS
AUTEM
VIVIFICAT

LETNIK 7 • 2022 • ŠTEVILKA 1

Vsebina

Jernej Šček

*Amor mundi. Fragmenti političnosti
v somraku človečnosti*

7

Luka Martin Tomažič

Svoboda, pravo in temeljne vrednote

43

Jože Ruparčič

Verska svoboda, pravičnost, etika in pravo

64

Robert Devetak

*Žensko dobrodelno delovanje v 19. stoletju:
primer goriškega Gospejnega društva v podporo revežem*

90

Hristina Runcheva Tasev

Aneta Stojanovska-Stefanova

Leposava Ognjanoska

*Legal and Judicial System Transformation
in Transition Economy: The Macedonian Case*

126

Lovro Šturm

Blaž Ivanc

Andrej Naglič

Prispevek k bibliografiji za državno cerkveno pravo

154

UDK: 342.731:340.12
1.01 izvorni znanstveni članek

Jože Ruparčič

doktor pravnih znanosti, namestnik varuha človekovih
pravic (Ljubljana, Slovenija)

Verska svoboda, pravičnost, etika in pravo

Izvleček: Pravica do verske svobode je eden izmed temeljev svobodne, pluralne, strpne in širokosrčne demokratične družbe. Vendar ta pravica ni absolutna, saj jo je treba varovati v razmerju do drugih vrednot. Evropsko sodišče za človekove pravice varuje svobodo izvrševanja vere na podlagi vrednot pluralizma, strpnosti, državne nevtralnosti in upoštevanja nujnih družbenih potreb v vsakokratni evropski družbi. Posamezniki nosijo ključno odgovornost pri ustvarjanju strpnega, svobodomiselnega in pluralnega uresničevanja vere v javnem prostoru v vsakokratni evropski družbi. Svoboda veroizpovedi je znova v središču pozornosti evropskih družb. Pomen vere v javnem prostoru sodi v sodobnih evropskih družbah med najbolj pereče teme, ker se neposredno navezuje na varovanje človekovega dostojanstva tako v zasebnem kot javnem življenju. Je del duhovne integritete, ki skupaj s telesnim tvori pojem človekovega dostojanstva. Verska svoboda je v prvi vrsti obrambna pravica. Izraz svoboda poudarja dopustitev določenega ravnanja. Dolžnost ravnanja je poudarjena v primeru rabe izraza pravica. Svoboščina pomeni predvsem možnost zahtevati nevmešavanje drugega. Pravica seže dlje in predstavlja možnost zahtevati določeno dejanje drugega v korist imetnika

pravice. To pomeni, da država, lokalne skupnosti in drugi nosilci javnih pooblastil v svobodo veroizpovedi ne smejo nedopustno posegati. Država ne sme odločati o vprašanjih, ki zadevajo nauk vere ali notranjo avtonomijo Cerkev ali drugih verskih skupnosti; zahtevati opredeljevanja do verskih vprašanj; nagrajevati ali kaznovati ravnanj, ki pomenijo izpovedovanje vere; diskriminirati glede človekovih pravic in temeljnih svoboščin; in neupravičeno razlikovati (privilegirati ali zapostavljati) posameznike zaradi njihove veroizpovedi. **Ključne besede:** verska svoboda, človekovo dostojanstvo, pluralizem, strpnost, državna nevtralnost, duhovna integriteta, nauk vere, človekove pravice

Religious Freedom, Justice, Ethics, and Law

Abstract: The right to religious freedom is one of the foundations of a free, plural, tolerant and generous democratic society. However, this right is not absolute, as it must be protected in relation to other values. The European Court of Human Rights protects the freedom to exercise religion based on the values of pluralism, tolerance, state neutrality and respect for the urgent social needs of European society in all cases. Individuals have a key responsibility in creating a tolerant, free-thinking, and plural practice of religion in public space in any European society. Freedom of religion is once again the focus of European societies. The importance of religion in public space is one of the most pressing topics in modern European societies, because it is directly related to the protection of human dignity in both private and public life. It is part of the spiritual integrity, which together with the physical forms the notion of human dignity. Religious freedom is first and foremost a defensive right.

The term freedom emphasizes the admissibility of certain conduct. The duty to act is emphasized in the case of the use of the term right. Freedom means above all the possibility of demanding the non-interference of another. The right goes further and represents an opportunity to demand a certain action of another in favor of the right holder. This means that the state, local communities, and other holders of public authority must not inadmissibly interfere with freedom of religion. The state may not decide on matters concerning the doctrine of religion or the internal autonomy of churches or other religious communities; require commitments to religious issues; reward or punish acts that constitute a profession of religion; discriminate against human rights and fundamental freedoms; and unjustifiably differentiate (privilege or neglect) individuals because of their religion.

Key words: religious freedom, human dignity, pluralism, tolerance, state neutrality, spiritual integrity, doctrine of religion, human rights

Temeljne človekove pravice in verska svoboda

»Ker ni moč doseči, da bi bilo to, kar je pravično tudi močno, naredimo vse tako, da je to, kar je močno tudi pravično.« (Pascal 1999, 298)

Pravni red države ščiti integriteto posameznika, ki jo imenujemo tudi dostojanstvo človeške osebe. Človekovo dostojanstvo je izhodišče vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter opredeljuje človeka v njegovem eksistencialnem bistvu. Varovanje človekovega osebnega dostojanstva, osebnostnih pravic, njegove zasebnosti in varnosti zasedajo posebno visoko mesto med pravno zagotovljenimi človeko-

vimi pravicami in temeljnimi svoboščinami (npr. 34.–38. člen Ustave, 17. člen Pakta o državljanskih in političnih pravicah, 8. člen Evropske konvencije o človekovih pravicah). Vse odločitve so samo tedaj, samo toliko in le do tedaj suverene, dokler so prepričljivo utemeljene s temeljnimi človekovimi pravicami in svoboščinami, dokler preverljivo in učinkovito uresničujejo ultimativni cilj – človečnost. (Teršek 2014)

Za pravno pravičnost torej ne zadošča samo, da je pravo nastalo na postopkovno pravičen način, temveč mora to pravo odražati tudi temeljne vrednote, na katerih temelji pravno urejena skupnost. Gre za jasne smernice, ki jih z Antigonino etičnostjo, z baironovsko vznesenostjo in Dostojevskega občutkom za pravičnost plemenito in dostojanstveno pred nas postavlja prof. dr. Ernest Petrič (2014) – *sensei* sodobnega časa – v smislu ponotranjenega *ratia* posameznikovega ravnanja iz etičnega in moralnega vidika. Tu je ključna, celo vrhovna vrednota človekovo dostojanstvo, ki vsakomur samo zato, ker je človek, daje enako pravico do samouresničitve v mejah enake pravice drugega. V skladu z vsebinsko koncepcijo pravne pravičnosti je pravično torej samo tisto, kar ščiti temeljno človekovo dostojanstvo in pravice, ki izhajajo iz njega. Velja pa tudi obratno: nič, kar krši človekovo dostojanstvo, ne more uživati status pravičnega. (Avbelj, 2016, 244) Nespoštovanje dostojanstva posameznika ima rušilni učinek na verodostojnost tistih, ki v takih zadevah sodelujejo in sodijo (Ribičič, 2010).

Iz značaja neodtujljivosti človekovih pravic izhaja, da je treba te razumeti predvsem kot moralne pravice. Pravo človekovih pravic je zato v svojem bistvu etični pogled na pravo, sam sistem njihovega varstva – bodisi znotraj nacionalnih pravnih ureditev s sodnim nadzorom ustavnosti posamičnih

pravnih aktov (npr. institut ustavne pritožbe) bodisi na nadnacionalni ravni s pritožbo na ESČP – pa institucionalizacija »vesti« pravnega sistema. Glavna naloga ustavnih in mednarodnih sodišč za človekove pravice je zato prav varstvo manjšin pred večino; z drugimi besedami: varovati pred stranpotmi demokracije, ki je samodejno triumf večine nad manjšino. Doktrina o »pozitivnih« dolžnostih države temelji na premisi, da imajo vsi državni organi pozitivno dolžnost varovati človekove pravice ali kratko »varovalno dolžnost« (*Schutzpflicht*). Temeljne človekove pravice in dolžnosti so v sodobni družbi namreč materialnopravni vir pozitivnega prava in merilo vsebinske pravilnosti prava ter so postavljene kot izhodišče in merilo pravnosti. Pravičnega in pravičnega prava brez temeljnih človekovih pravic namreč ni. (Mozetič 1998) Pripadnost človekovim pravicam je neka posebna, sveta reč oziroma kot taka vsaj velja v svetu. Je nujni prvi pogoj oziroma porok prava in pravičnosti. (Jaklič 2016)

Omenjenemu so namenjeni pravni instituti, kot so ljudska suverenost, demokratičnost, pravnost, socialnost in enakopravnost vseh ljudi. Ob tem pravni red človekovo življenje razglša za nedotakljivo in varuje človekovo osebno svobodo. Človekove svobode pa ni brez svobode vesti oziroma veroizpovedi, gibanja, izražanja, združevanja, dela, izobraževanja, znanosti in umetnosti, gospodarske pobude in zasebne lastnine. Tudi družbeni nauk katoliške Cerkve in večine religij je naravnano k skrbi za integriteto vsakega posameznika, zlasti preko personalističnega načela in načel skupnega dobrega, solidarnosti ter subsidiarnosti. Cilj oziroma temeljna vrednota vseh družbenih politik so človeška oseba, pogoji za njen razvoj, sodelovanje med posamezniki in možnost posameznika ter skupnosti, v katere se prostovoljno povezuje, da neodvisno in odgovorno odloča o čim

več zadevah svojega življenja. Poslanstvo držav in Cerkve ali drugih verskih skupnosti je torej zavezanost dostojanstvu človeške osebe, blaginji, blagostanju oziroma dobremu človeka. Svoboda njihovega delovanja oziroma zvestoba lastni naravi jih pri tem usmerja k tesnemu medsebojnemu sodelovanju. Država in Cerkve ali druge verske skupnosti že po svojem ustroju in poslanstvu vstopajo v medsebojen odprt in trajen dialog. V imenu napredka človekove osebe vzpostavljajo trajne oblike osebnega in institucionalnega sodelovanja. Srečujejo se v konkretnih programih splošnokoristnega pomena: v vzgoji, izobraževanju, kulturi, zdravstvu, socialnem varstvu in dobroti. Omenjene organizacije sodelujejo pri številnih projektih sodobne socialne države. Njihova medsebojna podpora prispeva k splošnemu razvoju posameznika, civilne družbe, naroda in države. (Naglič 2016)

Pravica do verske svobode je eden izmed temeljev svobodne, pluralne, strpne in širokosrčne demokratične družbe. Vendar ta pravica ni absolutna, saj jo je treba varovati v razmerju do drugih vrednot. Evropsko sodišče za človekove pravice varuje svobodo izvrševanja vere na podlagi vrednot pluralizma, strpnosti, državne nevtralnosti in upoštevanja nujnih družbenih potreb v vsakokratni evropski družbi. Posamezniki nosijo ključno odgovornost pri ustvarjanju strpnega, svobodomiselnega in pluralnega uresničevanja vere v javnem prostoru v vsakokratni evropski družbi. Svoboda veroizpovedi je znova v središču pozornosti evropskih družb. Pomen vere v javnem prostoru sodi v sodobnih evropskih družbah med najbolj pereče teme, ker se neposredno navezuje na varovanje človekovega dostojanstva tako v zasebnem kot javnem življenju. Je del duhovne integritete, ki skupaj s telesnim tvori pojem človekovega dostojanstva. Civilizacijsko zrelost določene družbe je mogoče presojati

glede na stopnjo njene kulture govora in dialoga. Svoboda veroizpovedi seveda ni vseobsegajoča pravica, ki bi varovala vse – tudi najbolj ekstremne – oblike izražanja v vsakokratni demokratični družbi. Ko je v družbi dopuščeno spodbujati in razpihovati versko sovraštvo, nestrpnost in nasilje, taka družba ni niti svobodomiseln niti zrela. (Letnar Černič 2016)

Verska svoboda obsega varstvo opredelitev in prepričanj s področja etike oziroma morale. To so svetovnonazorske opredelitve, ki kot filozofske ali ideološke teorije oziroma kot miselni sistemi razlagajo človeka, njegovo bistvo in svet, v katerem prebiva. Pri tem je potrebno opozoriti, da država ne sme ocenjevati teološke ali filozofske resničnosti ali legitimnosti tovrstne teorije oziroma sistema. (U-I-92/07) Verska svoboda sodi med maloštevilne in taksativno našteté človekove pravice in temeljne svoboščine, ki jih v nobenem primeru ni dopustno začasno razveljaviti ali omejiti. Ustava v drugem odstavku 16. člena določa, da svobode vesti iz 41. člena ni dopuščeno začasno razveljaviti ali omejiti niti v vojnem in izrednem stanju. Ta umestitev je odraz velikega pomena svobode vere za razvoj ideje tolerance, ustavnosti in demokratičnosti države. S to svoboščino so povezane ali iz nje izhajajo številne druge pravice in svoboščine: načelo demokratičnosti (Ustava, 1), ločitev države in verskih skupnosti (7), enakost pred zakonom (14), pravica do osebnega dostojanstva in varnosti (34), varstvo pravic zasebnosti in osebnostnih pravic (35), varstvo osebnih podatkov (38), svoboda izražanja (39), pravica do zbiranja in združevanja (42), pravica do ugovora vesti (46), pravice in dolžnosti staršev (54), svoboda izobraževanja in šolanja (57), prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti, prepoved spodbujanja k nasilju in vojni (63) in dolžnost sodelovanja pri obrambi države. Ustava v 41. členu določa, da ta člove-

kova pravica in temeljna svoboščina obsega pravico imeti vero, pravico svobodno izbrati vero, pravico ne imeti vere in pravico svobodno spremeniti vero. Na prvi ravni to pomeni svobodo verovanja, ki je notranji premislek in notranja odločitev posameznika o verskih vprašanjih (lat. *forum internum*). Te ravni pravno ni mogoče urejati ali omejevati in pripada samo fizičnim osebam. (ZVS, 2/1–3; U-I-92/07) Na drugi ravni pomeni svoboda veroizpovedi manifestacijo notranjih osebnih odločitev s področja vere navzven, izven sebe (lat. *forum externum*). Manifestacija obsega pravico do svobodnega izpovedovanja vere, ki pomeni ustno ali pisno izražanje vere. Obsega splošno svobodo ravnanja, ki vključuje bogoslužje in obredje, druga ravnanja v skladu z verskim naukom in povezovanje v cerkve ali druge verske skupnosti. Svobodno izpovedovanje vere in splošna svoboda ravnanja pripadata tako posameznikom kot cerkvam ali drugim verskim skupnostim. V okvir verske svobode spada pravica staršev, da svojim otrokom zagotovijo versko in moralno vzgojo v skladu s svojim prepričanjem. Ta mora potekati v skladu z otrokovo starostjo, zrelostjo in s svobodo vesti. Potrebno je spoštovati telesno in duševno nedotakljivost otrok. (Naglič 2016)

Pravica do verske svobode je še posebej varovana v razmerju do institucij vseh treh vej državne oblasti in posameznikov, ki opravljajo javne funkcije. Svobodna demokratična družba zahteva, da se soočajo različni argumenti ter da smo strpni in svobodomiselni do različnih stališč, saj se lahko prepričljivejši argumenti izluščijo le v javni debati. Če neka verska skupina v javnosti izraža svoje mnenje, je to njena legitimna pravica, ki jo v pluralni družbi zagotavlja zahteva po strpni izmenjavi argumentov, varuje pa jo vrsta temeljnih ustavnih in mednarodnih dokumentov. (Annen proti Nemčiji, 72.–75.

odstavek) Namesto zagotavljanja učinkovitega varstva človekovih pravic se v slovenski družbi še poglobljajo razlike med primarnima svetovnonazorskima stranema. Nekateri evropski mediji današnjega časa tudi s pomočjo zgolj retoričnega varstva človekovih pravic ostajajo orožje za javno diskreditacijo posameznikov in družbenih skupin. Znano je, da so človekove pravice v evropskih družbah varovane neenako, selektivno in zato tudi neučinkovito. Kar je za eno svetovnonazorsko stran kršitev človekovih pravic, za nasprotno stran to sploh ni. Prav zato je o pomembnih vprašanih potrebna svobodna in strpna javna razprava. (Letnar Črnič 2016)

Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (v nadaljevanju Evropska konvencija) varuje versko svobodo v 9. členu z naslovom »Svoboda mišljenja, vesti in vere«. Prvi odstavek 9. člena določa, da ima »vsakdo /... / pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi. Ta pravica vključuje svobodo spremembe vere ali prepričanja ter svobodo, da človek bodisi sam ali skupaj z drugimi ter zasebno ali javno izraža svojo vero ali prepričanje pri bogoslužju, pouku, praksi ali verskih obredih.« Pravica do verske svobode državam nalaga negativne obveznosti, tj. da se ne vmešavajo v uresničevanje verskega življenja pri posamezniku, ter pozitivne obveznosti, tj. da nedržavnim subjektom prepreči, da bi v to pravico posegali. Nanaša se tako na javno kot tudi zasebno sfero svobode veroizpovedi posameznika. Sestavlja jo več podtipov verske svobode, denimo svoboda uresničevanja vere, svoboda spreminjanja vere ter svoboda odločitve o nepridružitvi določeni verski skupnosti. Prvi odstavek 9. člena varuje tako individualni (Kokkinakis proti Grčiji) kot kolektivni (Hasan in Chaush proti Bolgariji) vidik verske svobode. To pravico je mogoče omejiti

le pod točno določenimi pogoji. Drugi odstavek 9. člena v tem smislu določa, da se sme »svoboda izpovedovanja vere ali prepričanja omejiti samo v primerih, ki jih določa zakon, in če je to v demokratični družbi nujno zaradi javne varnosti, za zaščito javnega reda, zdravja ali morale ali zaradi varstva pravic in svoboščin drugih ljudi«. Evropsko sodišče lahko tako uresničevanje verske svobode omejuje z zgornjimi izjemami z uporabo tristopenjskega testa sorazmernosti. Ta test služi kot preizkus, ali je bil poseg v versko svobodo v demokratični družbi zakonit, legitimen in nujen. Z drugimi besedami: ali obstaja »nujna družbena potreba« za omejitev zagotavljanja verske svobode. Evropsko sodišče postavlja kot upravičen razlog omejevanja verske svobode predvsem državno nevtralnost in pluralizem. Pri tem se sodniki poslužujejo doktrine polja pro ste presoje. Evropsko sodišče je v zadnjih desetletjih v svoji praksi razvilo doktrino polja proste presoje (*margin of appreciation*), ki državam omogoča, da določene pravice iz Evropske konvencije razlagajo in uresničujejo skladno s svojo tradicijo, zgodovinskimi izkušnjami, običaji in kulturo. Doktrina sledi načelu subsidiarnosti evropskega sistema človekovih pravic, ki primarno odgovornost za uresničevanje človekovih pravic nalaga državam pogodbenicam Evropske konvencije. Doktrina polja proste presoje Evropskemu sodišču omogoča, da pluje med uresničevanjem Evropske konvencije in domačimi tradicijami ter običaji, s čimer ne spodkopava lokalnih posebnosti. Evropsko sodišče v svoji sodni praksi vztrajno poudarja, da primarno varuje vrednote pluralizma, strpnosti, širokosrčnosti in svobodomiselnosti. (Letnar Černič 2016)

Verska svoboda je v prvi vrsti obrambna pravica. Morda je zato tudi poimenovana »svoboda« in ne »pravica« do vere. Izraz svoboda poudarja dopustitev določenega ravnanja.

Dolžnost ravnanja je poudarjena v primeru rabe izraza pravica. Svoboščina pomeni predvsem možnost zahtevati nevmešavanje drugega. Pravica seže dlje in predstavlja možnost zahtevati določeno dejanje drugega v korist imetnika pravice. To pomeni, da država, lokalne skupnosti in drugi nosilci javnih pooblastil v svobodo veroizpovedi ne smejo nedopustno posegati. Država ne sme odločati o vprašanjih, ki zadevajo nauk vere ali notranjo avtonomijo cerkva ali drugih verskih skupnosti; zahtevati opredeljevanja do verskih vprašanj; nagrajevati ali kaznovati ravnanj, ki pomenijo izpovedovanje vere; diskriminirati glede človekovih pravic in temeljnih svoboščin; in neupravičeno razlikovati (privilegirati ali zapostavljati) posameznike zaradi njihove veroizpovedi. (U-I-92/07) Verska svoboda od države terja tudi pozitivne ukrepe. Ustava namreč zahteva, da mora biti zagotovljena možnost za učinkovito in dejansko izvrševanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Prispevek države je pri tem odvisen od tega, koliko zmore. Vendar pa mora biti podpora tolikšna in takšna, da omogoča dejansko izvrševanje pravice (U-I-68/98). Država mora v tem pogledu preprečiti vsakršno prisilno (ne)željeno soočenje posameznika s kakršnimkoli verskim prepričanjem (U-I-92/07). Verske vsebine v javnih šolah ne smejo biti predpisane kot obvezne za vse učence. Pri pouku v državni šoli ena (ne)vera ne sme prevladati nad drugo (U-I-68/98). Država mora graditi in zagotavljati strpnost med pripadniki različnih ver, preprečiti neupravičeno razlikovanje na podlagi vere med posamezniki (npr. pri zaposlovanju, kjer to ni nujno po naravi stvari), vzpostaviti okvir za pridobitev pravne subjektivitete verskim skupnostim in v določenih okoliščinah (npr. v vojski, zaporih) omogočiti dostop do verske oskrbe (U-I-92/07). Dejavno sodelovanje države s posameznikom oziroma cerkvijo ali drugo versko skupnostjo je pomembno zlasti v okoliščinah, v katerih je

posameznikom udejanjanje svobode vere bistveno oteženo ali celo onemogočeno in okoliščine izzovejo še posebej intenzivno doživljanje vprašanj in dilem, ki jih zajema pojem verskega prepričanja. To so predvsem zaprta okolja (vojska in zavodi za prestajanje kazni) in tudi odprta okolja, v katerih posameznikom telesne in druge lastnosti znatno ovirajo ali onemogočajo uresničevanje svobode veroizpovedi zunaj ustanove (bolnišnice in socialnovarstveni zavodi). V teh primerih mora država posameznikom omogočiti individualna ravnanja verske narave (npr. individualno rabo verskih simbolov), omogočiti dostop do knjig z versko vsebino, dostop duhovnika in dopustiti izvedbo verskih obredov. Verski obred je kot medij med vernikom in transcenco bistvena sestavina izvrševanja vere, ki se običajno skupinsko udejanja v posebnih posvečenih prostorih, zato je pozitivna dolžnost države v zaporih in javnih bolnišnicah omogočiti uporabo primernih prostorov za kolektivno izvrševanje vere. Za opravljanje duhovne oskrbe v zaprtih okoljih sme država angažirati uslužbenke cerkva ali drugih verskih skupnosti. Zagotavljanje pravnega varstva verske svobode zajema zgolj tista ravnanja, ki so razumno povezana z bistvom verskega prepričanja in brez katerih svoboda vere za posameznika postane okrnjena. (Naglič 2016)

Evropsko sodišče državam članicam v veliki meri pušča proste roke, da uresničujejo in varujejo versko svobodo skladno z domačimi običaji, tradicijami in kulturo. Izvrševanje verske svobode je pogosto treba omejevati v državah, kjer sobivajo različne veroizpovedi, pri čemer morajo države zagotavljati njihov pluralizem ob upoštevanju tradicije in zgodovine. Če pa ena svetovnonazorska oziroma versko nazorska stran poskuša preprečiti izražanje različnih stališč in veroizpovedi tako, da jih označi za sovražne, njihovo

izražanje za sovražni govor, in jih tako poskuša izločiti iz javne debate, je s takšnim javnim prostorom nekaj hudo narobe. Namesto soočanja nasprotujočih si posameznikov in družbenih skupin v pluralni izmenjavi mnenj trenutne razmere v številnih evropskih družbah kažejo na poglobljeno in nezavedno nerazumevanje ter celo neznanje varovanja človekovih pravic. To varstvo se tako uporablja samo za zasledovanje lastnih, posameznih ciljev. Kam vodijo stališča, ki pozivajo k prepovedi svobodnih zborovanj ter pluralnega izražanja mnenj? Nikamor drugam kot v enoumje, ko bo tudi v resničnem življenju dopustno samo eno stališče in bodo še tisti redki posamezniki, ki si upajo kaj povedati drugače, dokončno utišani. Evropske družbe potrebujejo spodbujanje pluralnosti, odprtosti in svobodomiselnosti pri izražanju, zbiranju in veroizpovedi. Le preko odprtega soočenja, strpnosti in obravnave pomembnih družbenih vprašanj bo družba postala zrelejša in široko srčnejša. Pluralizem oziroma pluralnost kot temeljna vseobsegajoča vrednota utemeljuje versko svobodo. Bistvo pluralnosti v izobraževanju se skriva prav v enakem obravnavanju različnih veroizpovedi ob upoštevanju zgodovinskih in kulturnih razmer. Država z njihovim enakopravnim Evropsko sodišče je v svoji sodni praksi razvilo tudi pojem razumne prilagoditve (*reasonable accommodation*), ki omogoča varovanje ranljivih skupin v primerih posredne diskriminacije. Ranljivim skupinam se tako zagotavljajo enake možnosti pri izvrševanju verske svobode. Pri tem se Evropsko sodišče v svoji sodni praksi bori zoper diskriminacijo pri izvrševanju veroizpovedi. Tradicionalno razlagamo enakost bodisi kot enakost možnosti oziroma enakost kot rezultat. Obe razlagi imata takšne in drugačne pomanjkljivosti. Prva se nanaša na zagotavljanje enakih začetnih možnosti, druga pa pomeni enakost pri končnem rezultatu. Države imajo tako negativno

obveznost, da ne povzročajo neenakosti, kot tudi pozitivno obveznost, da zagotavljajo enakost med zasebniki. Kljub temu opredelitev enakosti v praksi povzroča nemalo težav, saj je prevečkrat odvisna predvsem od ideološke oziroma svetovnonazorske usmerjenosti vsakokratne družbe. Kdaj so posamezniki v dovolj enaki situaciji, da jih lahko obravnavamo enako, in kdaj jih moramo obravnavati različno? Koncept enakosti zagotovo ni le formalen pojem, temveč ga je treba napolniti s konkretno vsebino. Pri tem je nujno izvesti primerjavo med tem, kaj je in kaj ni enako, šele potem, ko je poskrbljeno za posameznikove osnovne potrebe, saj šele takrat pride do izraza posameznikova svoboda. Pojem razumne prilagoditve tako pri izvrševanju posameznikove verske svobode zahteva enakost možnosti. (Letnar Črnič 2016)

Svoboda vere se uresničuje individualno ali kolektivno. Kolektivna raven uresničevanja pomeni pravico posameznikov, da ustanavljajo cerkve ali druge verske skupnosti in se vanje povezujejo. Cerkve ali druge verske skupnosti imajo pravico, da samostojno in neodvisno (avtonomno) urejajo svoje notranje zadeve, ki zadevajo njihovo delovanje in notranji položaj vernikov (U-I-92/07). Kolektivna raven svobode veroizpovedi cerkvam ali drugim verskim skupnostim zagotavlja tudi lastno svobodo vesti. Ta se izraža v pravici, da svobodno in v skladu s svojimi lastnimi pravili izpovedujejo verska prepričanja in opravljajo verska ravnanja. Pri uresničevanju verske svobode, bodisi individualne bodisi kolektivne, je po mnenju Ustava pomembno ločiti pozitivno in negativno raven (U-I-92/01). Pozitivna raven pomeni pravico imeti versko prepričanje (U-I-92/07) in v tem oziru možnost povezati se v cerkev ali drugo versko skupnost. Posameznik vero prosto izpoveduje sam ali skupaj z drugimi,

javno ali zasebno, s poukom, izpolnjevanjem verskih dolžnosti, bogoslužjem in opravljanjem verskih obredov. Ta raven zagotavlja vsakršno (ustno ali pisno, zasebno ali javno) izražanje vere, vključno z molitvami in širjenjem verskih resnic. Varovana so tudi ravnanja, ki pomenijo izpolnjevanje verskih pravil (bogoslužje, obredi, procesije, uporaba verskih oblačil, simbolov ipd.). Pozitivna raven svobode vere vključuje navzven zaznavna ravnanja, ki so pomembno povezana s posameznikovim verskim prepričanjem. Nasprotno pa negativna raven uresničevanja svobode veroizpovedi pomeni pravico ne imeti verskega prepričanja in možnost ne povezati se v cerkev ali drugo versko skupnost. Posameznik ni dolžan imeti vere ali se o tem izreči; zaradi tega ga ni dovoljeno kaznovati, diskriminirati ali zapostavljati; ni ga dopustno siliti k izpovedovanju vere; ima pravico odkloniti sodelovanje pri ravnanjih, ki pomenijo izvrševanje vere. Negativna raven uresničevanja verske svobode nima apriorne prednosti pred pozitivno ravni. V vsakem konkretnem primeru je potrebno na podlagi načela pravne države iz člena ter načela uresničevanja in omejevanja pravic iz tretjega odstavka 15. člena Ustave opraviti tehtanje in v skladu z načelom sorazmernosti presoditi, kateri ravni svobode gre trenutna prednost (U-I-92/07). Tehtanje med posameznimi ustavnimi pravicami se v okviru načela pravne države izvede neposredno na podlagi izrecne ustavne določbe, da so človekove pravice in temeljne svoboščine omejene samo s pravicami drugih in v primerih, ki jih konkretizira v svojem besedilu že sama ustava. (Naglič 2016)

Pravičnost, etika, pravo in verska svoboda

»Svet je nevaren. Pa ne zaradi nasilnih ljudi,
temveč predvsem zaradi tistih, ki nič ne storijo zoper to.«
(Albert Einstein)

Peter Svetina, varuh človekovih pravic, obsoja vsakršno manifestacijo verske nestrpnosti oz. sovraštva. V zadnjem času smo ponovno priča vandalskemu skrunjenju sakralnih objektov, ki so osrednji prostor za svobodno izražanje posameznikove vere. Vsakdo ima pravico, da svobodno - zasebno ali javno - izraža svojo vero ali prepričanje, skrunjenje verskih objektov pa je po mnenju Varuha človekovih pravic ena izmed oblik napadov na svobodo izražanja veroizpovedi. Varuh človekovih pravic bo vedno povzdignil glas proti kakršnemu koli nepravičnemu in na verskem področju izključevalnemu ravnanju kogarkoli v družbi. Zato je njegov poziv po strpnemu in spoštljivemu dialogu treba jemati resno. Preveč nedolžnih ljudi je bilo umorjenih, trpinčenih in ponižanih. Več milijonom ljudi so bile sistematično kršene in zanikane človekove pravice. Zato naj nam bodo mračna obdobja zgodovine svarilo, kako nevarno je izražanje sovraštva, hujskanje proti drugačnim in nestrpnost do drugačnosti ter prepričanje v večvrednost enih nad drugimi, je še ob dnevu holokavsta januarja letos poudaril Peter Svetina.

Platon imenuje pravičnost kot prvo temeljno človekovo vrednoto, ki ima svojo bistveno socialno sestavino: biti pravičen do drugih ljudi. Brez kulture, ki bi to pripadnost ponotranjila, ni pravne države. (Jaklič 2016) Glede zavzemanja za pravičnost, etično in versko pluralno družbo nas navdihuje Platon, ko govori o srčnosti, ki predstavlja za pravičnostjo drugo najpomembnejšo vrednoto. Poudarja, da srčnost pomeni

pogum, da se zavzemam in borim za svoje lastno (versko) prepričanje, čeprav me pri tem napadajo ali ranijo. Pravičnost se tesno povezuje z integriteto, univerzalizmom, humanostjo, modrostjo, pa tudi drugimi vrednotnimi domenami. Aristotel je izpostavil, da na pravičnosti temelji družbeni red: edina stabilna država je tista, v kateri so vsi ljudje enaki pred zakonom. Pravičnost je, tako se zdi, eno izmed temeljnih vodil človeka, družbenega bitja v sožitju z drugimi ljudmi in individualne osebe, v odnosu do kozmosa. (Novak 2008) Pri moralnih oziroma etičnih normah gre za pravila, ki so blizu pravnim pravilom, vendar pa predstavljajo določeno nadgradnjo nad pravom. Moralna naloga posameznikov, »poklicanih« ni, da uveljavijo več ali manj enakosti, temveč mora to postati etično načelo demokratične družbe. Pravičnost namreč predstavlja tisto potrebno družbeno podstat glede participacije in vključenosti posameznikov v okviru procesov v družbi, ki preprečuje njihovo marginalizacijo znotraj sodobne družbe, kar zahteva podroben interdisciplinarni pristop. (Jambrek 2014) Platonovo *suum cuiusque*, ki zagovarja pravično delovanje in je utemeljeno na naravnopravnem stališču, v svojem bistvu predstavlja *ultima ratio* razumevanja in dojemanja pomenskosti prava tudi na področju urejanja verske svobode ter pri tem zahteva udejanjenje etike in integritete kot *conditio sine qua non* za transparentno ter pošteno delovanje. Gre torej za implementacijo spoštovanja, humanosti, dobrote, plemenitosti in drugih dobrih etičnih praks, ki zagotavljajo harmoničen medsebojni odnos do različnosti in verske pluralnosti. Še posebno nam pomeni pravičnost enakopravno varstvo in zaščitenost posameznikov ter skupin in enakopravno upoštevanje njihovih pravic, ki izhajajo iz svobodne izražanja njihove vere, brez kakršne koli pristranosti in diskriminacije. Zato je pravičnost eden temeljnih pojmov etike, morale, prava in je nedvomno tudi

glavno vodilo pravne države in varstva človekovih pravic. Zanima nas predvsem vrednotna utemeljenost prava, torej njegova moralnost in etičnost. Juridična učinkovitost je namreč premo sorazmerna z občutkom večine ljudi, da je pravo v sozvočju z njihovimi (verskimi) vrednotami. (Pavliha 2016, 265–276)

V pravni državi je torej predvidljivost vedenja in ravnanja glede verske svobode vrednota, ki naj bo kar najbolj ureničevana. Če se torej ljudje pravilno zanesejo na pravne predpise države in so na to uravnali svoje ravnanje, država pa ne bi zagotavljala verske svobode in bi to enostavno prezrla v njihovo škodo, bi bilo s tem nadvse očitno prekršeno prej omenjeno načelo varstva zaupanja v vladavino prava. Pravna predvidljivost je tudi v neposredni zvezi s pravičnostjo. V tem pogledu je potrebno izpostaviti pravično in k človeku naravnano zakonodajo, ki povečuje pravno varnost glede verske svobode, ki pomembno zaznamuje družbeno življenje in posameznika znotraj skupnosti.

Ni slučaj, da je prav ta čas pogosto označen kot čas humanizma, k človeku usmerjene miselnosti. Humanizem pomeni torej človečnost tudi v vrednotnem pomenu, miselnost, ki temelji na konceptu človeškega dostojanstva in iz njega izhajajočih pravic, svoboščin, pa tudi odgovornosti. Humanost ni visoko načelo samo v našem, zahodnem in evropskem kulturnem krogu, vsaj implicitno ga poznajo vse velike civilizacije. Pojem *ren* (ljubezen in spoštovanje do sočloveka), oziroma ljubezen do bližnjega, je tudi v Konfucijevi (Kong Zijeji) filozofiji in krščanski miselnosti eno izmed temeljnih načel, ki presega klasični evropski dualizem, ustaljen v filozofiji in znanosti od Platonovega vrednotenja čustev in razuma. Že v antiki je bila namreč ljubezen razlagana na več načinov.

Čeprav jo je Empedokles razglasil za poglavitno silo v vesolju, jo je Platon razumel kot nasprotnost razuma, ki lahko postane celo grožnja družbenemu razvoju. Prav Platonovo vrednostno razlikovanje je vplivalo na dolgotrajno ločevanje med srcem in glavo, spremenjeno šele ob koncu prejšnjega stoletja. Takrat so strokovnjaki potrdili, da sta razmišljanje in čutenje pravzaprav v istem »paketu«, kar je označeval tudi nov termin čustvena inteligenca. Niz sprememb v znanosti je odprl pot bolj sistematičnemu znanstvenemu raziskovanju ljubezni. Prof. dr. Alojzija Zupan Sosič utemeljuje, da sodobna znanost izhaja iz osnovnega prepričanja, da je človekovo bistvo globoko zaznamovano z ljubeznijo, to absolutno vrednostjo pozitivnega čustvovanja in da ljubezen ni samo temeljno čustveno stanje in delovanje človeka, ampak tudi krepost in vrednota, saj zaobseže skoraj vse moralne zgibe. Hkrati je postala danes ljubezen predmet bolj sistematičnega raziskovanja tudi zaradi tega, ker je v tehnično organizirani družbi, ki identiteto vsakogar od nas pojmuje zgolj kot uporabnost in sposobnost za delovanje v sistemu, katerega del smo, edini prostor, v katerem se lahko posameznik resnično izrazi, oziroma prizorišče skrajnega individualizma, kjer ljubeči v ljubljenem išče (tudi) sebe. Brez visoko postavljene ljubezni in spoštovanja do sočloveka si ne moremo predstavljati družbe blaginje in socialne države. Takšno oznako zasluži le družba, kjer je skrb za sočloveka med njenimi temeljnimi vodili. Skrb za sočloveka je tako ali drugače vsebinsko povezana z vsemi drugimi vrednotnimi domenami, še posebno pa seveda s humanostjo, kulturo, univerzalizmom ter spoštovanjem življenja, zdravja, narave in okolja. Brez poudarjene skrbi za sočloveka si težko predstavljamo modrost in znanje, pravičnost in integriteto, pa tudi dobro tradicijo in ustvarjalnost. Gre za načelo, ki ga lahko povežemo z bistvom humanosti, obenem pa povezuje

humanost z drugimi vrednotnimi domenami, zlasti s skrbjo za sočloveka. (Pavliha 2016, 265–276) Kar nenazadnje predstavlja tudi nosilno naziranje večine religij.

Zaključek

Vera ima mesto tako v zasebnem kot tudi v javnem prostoru sodobnih evropskih družb. Kakšno naj bo to mesto, pa sodi v polje proste presoje vsakokratne družbe skladno z domačimi običaji in družbenimi potrebami. Različne veroizpovedi in svetovnonazorska prepričanja številnim ljudem vsekakor osmišljajo in napolnjujejo sicer pogosto prazna vsakodnevna življenja. Medsebojno sobivanje, pluralizem, strpnost in sodelovanje različnih verskih skupnosti morda lahko dokončno umesti vero v sodobno evropsko družbo. Če pri obravnavanju položaja vere v javni sferi uporabimo pluralistični pristop, dileme o nošenju različnih verskih simbolov v javnosti, o njihovi prisotnosti v šolskih prostorih ter o verouku, religioznih običajih v praksi izginejo, saj postanejo le eno od verskih in svetovnonazorskih prepričanj, ki sobivajo v babilonu duhovnega bogastva človeštva. Učinkovitejše in bolj pluralno uresničevanje verske svobode lahko pripomore k strpnejšemu dialogu v evropskih družbah. Vendar le normativno varstvo ne zadostuje. Potrebno je nekaj več. Posamezniki morajo ponotranjiti vrednote strpnega, širokosrčnega in pluralnega dialoga o mestu vere v javnem prostoru evropskih družb. Le tako se lahko pri izmenjavi stališč izognemo sovražnosti. Pri tem imajo pomembno vlogo tudi nosilci javnega mnenja, udeleženci v javnih debatah ter tiskani, radijski, televizijski in spletni mediji, ki se morajo izogibati spodbujanju sovražnega govora ter ga brezpogojno obsojati. Iz analize zadev pred ESČP izhaja najmanjši skupni

imenovalec, da ESČP varuje versko svobode na podlagi vrednot pluralizma, strpnosti, državne nevtralnosti in upoštevanja nujnih družbenih potreb v vsakokratni evropski družbi. Tako verske skupnosti kot tudi posamezniki nosijo ključno odgovornost pri ustvarjanju strpnega, svobodomiselnega in pluralnega izvrševanja ter uresničevanja verske svobode in pluralnega izvrševanja ter uresničevanja verske svobode v javnih prostorih evropskih družb. (Letnar Černič 2016)

Za ohranjanje občutka pravičnosti, pravične družbe in pravičnega prava na področju verske svobode niso dovolj samo ukrepi spodbujanja in nagrajevanja, temveč je potrebna tudi sankcija deviacijskih ravnanj. Če ta izostane, postane narobe prav, enako pa se zgodi tudi z merili pravičnosti in s tem s pravičnostjo samo. (Avbelj 2016, 241–255) Pravičnost interakcij je razširjena iz proceduralne pravičnosti in se nanaša na človeško plat organizacijskih praks. To pomeni, da se osredotoča na način, kako se družba vede do posameznika. Zanima jo vidik komunikacijskega procesa, kot so vljudnost, poštenost in spoštovanje do različnega verskega prepričanja. Spoštovanje dostojanstva posameznika pomeni, da ne glede kaj čutimo ali si mislimo o neki osebi, je nujno potrebno, da se do nje obnašamo spoštljivo. Ta civilizacijski standard se imenuje obzirnost. (Milivojević 2008) Slednje nas poziva, da vrnemo spoštovanje do verske svobode v javno življenje, tako v medije kakor tudi v vsakdanjo medsebojno komunikacijo, najboljše z osebnim zgledom in odločno obsodbo nespoštljivega in netolerantnega ravnanja, saj to koristi predvsem nam samim. (Cerar 2010)

Albert Einstein je 23. decembra leta 1940 v reviji Time zapisal:

»Ko je revolucija [nacionalsocializem] prišla v Nemčijo, sem kot ljubitelj svobode upal, da bodo univerze to svobodo

branile, saj sem vedel, da so se vselej hvalile s svojo zavezanostjo resnici; toda ne, univerze so takoj utihnile. Potem sem računal na velike izdajatelje časnikov, katerih ognjeviti uvodniki so svoj čas razglašali ljubezen do svobode. Vendar so bili, podobno kot univerze, v nekaj kratkih tednih utišani. Edino cerkev se je neposredno upirala Hitlerjevi kampanji za utišanje resnice. Poprej me ni cerkev nikoli posebej zanimala, zdaj pa občutim veliko naklonjenost in občudovanje, ker se je edino cerkev pogumno in vztrajno zavzela za intelektualno resnico in npravstveno svobodo. Zatorej sem prisiljen priznati, da to, kar sem nekdanj preziral, zdaj brez pomisleka hvalim.« (38)

Kakšna je torej cena neprecenljivih vrednot?

Reference

Aristotel. 1983. Die Nikomachische Ethik. Stuttgart: Reclam.

Avbelj, Matej. 2016. (Mednarodno) pravo in občutek za pravičnost. V: Slovenske misli o mednarodnih odnosih in pravu. Prispevki ob 80-letnici dr. Ernesta Petriča, 241–258. Ur. Zidar, Andraž et al. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Cerar, Miro. 2010. Zakaj se premalo spoštujemo. IUS INFO kolumna. <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/kolumne/57754> (pridobljeno 12. 9. 2021).

Einstein, Albert. 1940. Interview. Time Magazine 36, št. 26: 36–39.

Jaklič, Klemen. 2016. Doktorand mora biti iz pravega testa. Pogovor: Tax-fin-lex. TFL glasnik 6, št. 3. <https://www.tax-fin-lex.si/publikacije/TfIGlasnik/b8e1fe7a-854e-4125-bab5-bd244dbcbo7e> (pridobljeno 12. 9. 2021).

Jambrek, Peter. 2014. Demokracija in država. Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta.

Letnar Černič, Jernej. 2016. Uresničevanje verske svobode v praksi Evropskega sodišča za človekove pravice. Bogoslovni vestnik 76, št. 3–4: 621–634.

Milivojević, Zoran. 2008. Emocije. Novi Sad: Psihopolis.

Mozetič, Miroslav. 1998. Temeljne človekove pravice kot merilo pravnosti. Podjetje in delo 6–7: 1063–1069.

Naglič, Andrej. 2016. Redefinicija odnosa med državo in verskimi skupnostmi v Sloveniji. Doktorska disertacija. Ljubljana: Teološka fakulteta Univerza v Ljubljani.

Novak, Marko. 2008. Poglavlja iz filozofije in teorije prava. Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta.

Pascal, Blaise. 1999. Misli. Celje: Mohorjeva družba.

Pavliha, Marko. 2016. Živeti svetovni etos in spoštovati mednarodno pravo. V: Slovenske misli o mednarodnih odnosih in pravu. Prispevki ob 80-letnici dr. Ernesta Petriča, 259–282. Ur. Zidar, Andraž et al. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Petrič, Ernest. 2014. Pravica do samoodločbe: mednarodni vidiki. Maribor: Založba Obzorja.

Ribičič, Ciril. 2010. Dr. Ciril Ribičič, bivši ustavni sodnik in profesor na Pravni fakulteti v Ljubljani. Intervju. Mladina 35, št. 7. <https://www.mladina.si/49725/dr-ciril-ribicic-bivsi-ustavni-sodnik-in-profesor-na-pravni-fakulteti-v-ljubljani/> (pridobljeno 12. 9. 2021).

Teršek, Andraž. 2014. K praksi pravnosti v demokraciji človekovih pravic. IUS INFO kolumna. <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/kolumne/132102> (pridobljeno 12. 9. 2021).

Sodne odločbe Evropskega sodišča za človekove pravice

Kokkinakis proti Grčiji, 25. 5. 1993.

Thlimmenos proti Grčiji, 6. 4. 2000.

Hasan in Chaush proti Bolgariji, 26. 10. 2000.

Annen proti Nemčiji, 26. 11. 2015.

Odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije

U-I-34/94, 22. 1. 1998.

Up-440/99, 2. 3. 2000.

Up 1211/96, 23. 3. 2000.

Up-296/98, 20. 4. 2000.

U-I-413/98, 25. 5. 2000.

Up-373/97, 22. 2. 2001.

Up-195/00, 15. 11. 2001.

U-I-68/98, 22. 11. 2001.

Up 91/01, 21. 1. 2002.

Up 337/00, 26. 2. 2002.

Up 19/01, 26. 3. 2002.

Up-426/01, 5. 6. 2003.

Up 243/02, 6. 11. 2003.

Up-150/03, 12. 10. 2005.

Up-418/05, 11. 1. 2007.

Up-689/05, 21. 1. 2007.

Up-1096/05-5, 3. 7. 2007.

Up-399/05, 15. 5. 2008.

Up-1381/08, 23. 9. 2009.

Up-147/09, 23. 9. 2010.

U-I-92/07, 15. 4. 2010.

U-I-302/09, 12. 5. 2011.

Up-1472/09, 12. 5. 2011.

U-I-139/10, 12. 5. 2011.

Up-748/10, 12. 5. 2011.

Up-189/02, 21. 5. 2012.

Up 609/12-21, 23. 5. 2013.

Up-373/14, 11. 6. 2014.

Up-889/14-27, 19. 2. 2015.

Up-323/17, 6. 7. 2017.

Up-732/17-12, 12. 10. 2017.